

Фольклор у формуванні національної ідентичності

Л. М. Снігирьова

Українського центру культурних досліджень (Київ, Україна)
Corresponding author. E-mail: L.M.Snigireva@gmail.com

Paper received 27.01.18; Revised 30.01.18; Accepted for publication 02.02.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PH2018-150VI43-13>

Анотація. У статті розглядається вплив української історичної пісні на формування національної ідентичності України. Сучасне суспільство в умовах глобалізації стикається з розмиттям національних культур, тому дослідження і спрямоване на пісенну творчість, яка дає можливість сприймати її як концепт духовно-моральної позитивності, як основу національної самосвідомості. Аналізуються історичні передумови формування національної самосвідомості українців. Прослідковується взаємозв'язок українських історичних пісень періоду визвольної війни 1648-1654 рр. з повстанськими піснями Другої світової війни.

Ключові слова: фольклор, національна ідентичність, історичні пісні, самоідентифікація.

У людських групах, по мірі розвитку суспільства, визначальними ідентичності виявляються культурні чинники. Для етнічних груп такими виявляються мова, фольклор, релігія, ідеологія, колективна пам'ять, що зберігають групові цінності і визначають світогляд, а також стійкі норми поведінки, обумовлені груповими потребами і цінностями.

Національна ідентичність у своїй основі має духовні, культурні підстави, що виражається у формуванні національної картини світу, оскільки образ світу є основоположною компонентою культури етносу і, отже, є індивідуальним для кожної культури. Національна самосвідомість базується на унікальній осьовій ідеї – культурному ідеалі, сформованому в процесі історичного розвитку. Як говорив К. Ясперс, «Ні шляху в обхід світу, шлях йде тільки через світ, немає шляху в обхід історії, шлях йде тільки через історію» [9, с. 280]. У стабільних історичних умовах міцність національної ідентичності забезпечується вже сформованими нормами поведінки і світоглядом. У періоди ж масштабних криз і катастроф зміцнення і формування національної ідентичності залежить від ступеня усвідомленості членами нації довготривалих і ситуативних національних інтересів. Простіше кажучи, ідентичність формується на основі та розумінні досвіду минулого та інтересів майбутнього. Тільки завдяки подоланню певних етапів історичного розвитку, народ формує в масовій свідомості той образ, який служить основою для побудови концепції «Ми – Вони». Зазначена дихотомія є необхідним базовим елементом національної ідентичності. Формування образу «Ми» неможливо без ключового елементу – історичної свідомості народу, визначення того місця в історії світової цивілізації, яке цей народ займає. «Культура стає способом вираження національної ідентичності та виявлення сенсу буття народу; цілісна національна культура формує конкретну людину; суспільство формується в лоні національної культури», – зазначав І. Дзюба [2, с. 41-42]. І нації, і окремі особистості ідентифікують себе, виходячи зі своєї історичної індивідуальності, оскільки історичну індивідуальність можна позначити як «ідентичність».

Українська культура сьогодні у стані, коли маркери національної ідентифікації набувають нових смислів. Кожний народ прагне до самоідентифікації, а український тим паче, адже історія України є цим підтвердженням. Головним системотворчим чинником формування національної свідомості нації, універсальним засобом етнічного «коду», який передавався з покоління до покоління став фольклор, пісенний епос, а

саме українська історична пісня, описуючи історичні події, героїв та політичні конфлікти того часу.

Завдяки формуванню історичної свідомості за допомогою звернення інтелектуалів XVIII-XIX століть М. Цертелева, М. Максимовича, М. Гоголя, І. Срезневського, П. Куліша, В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Костомарова і продовжених І. Франком, П. Житецьким, Ф. Колессою, М. Грушевським, О. Потебнею та інші, до культурно-історичної спадщини України, почався процес дослідження національної ідентичності та збереження фольклорної спадщини українців. Ці положення далі розвивалися у працях В. Винниченка, О. Бочковського, Ю. Липи, Д. Донцова, І. Мірчука, М. Міхновського, М. Хвильового та ін. Національну ідентичність першими описали вітчизняні науковці Т. Калинський, Р. Маркевич, В. Полетик, Ф. Туманський.

Метою статті є українська історична пісня як репрезентант національної ідентичності і її значимість в процесі самоідентифікації українського народу.

Українські народні історичні пісні є специфічною системою світобачення тих історичних подій, що стали етнодуховним потенціалом для нащадків.

Серед найголовніших рис національної ідентичності є спільні міфи та історична пам'ять [8, с. 23], якщо знищуються ці складові, тоді ставиться під загрозу й існування самої нації. Тому кожен народ створює героїчний епос, думи, історичні пісні, оповіді, що створені на основі історичних подій, а герої стають уособленням лицарів-захисників. Ці герої «переживають» межі певних хронологічних рамок, «є священною, сакральною історією, входять у сакральний позаісторичний час» [7, с.13]. Пройшовши через випробування (втрати еліти, заборону мови, нищення культури, фальсифікування історії), український народ зміг зберегти свою національну ідентичність та продовжити існування нації якраз через фольклорну пам'ять, яка консервує особливості національної ідентичності. «Національна пам'ять є різновидом колективної пам'яті, поняття якої сформулював французький соціолог М. Гальбваск. «Колективна пам'ять», за М. Гальбваском, є уявленням певної групи про історичні події та процеси, відтворення й переживання яких забезпечує єдність групи. Особливостями історичної пам'яті, які відрізняють її від історичного метанаративу (мовою автора – «історії») є тяглість і множинність пам'яті(ей)» [1, с.94].

Історичні пісні зберегли пам'ять про визвольну війну українського народу 1648-1654 рр., а події та

герої, що описані у цих піснях, спрямовані на виховання патріотизму та вироблення власної ідеології національного визволення, залучення українського суспільства до боротьби, збагачення українців новими духовними цінностями. Пісня створювалася відразу ж після події або в процесі спостереження над нею, і лише згодом представниками наступних поколінь вона починає усвідомлюватися як історична. Історичні пісні хоча і з часом трансформуються, однак це динамічна система, що має власну картину світу. Вона не «згортається» подібно текстам народної прози до семантичного ядра, а побутує в відносно стабільному (безумовно, в порівнянні з прозовим фольклорним твором) вигляді, тому і які продукують пізніше мотиви і сюжети в історичні пісні майже не проникають. Отже, зберігається (звичайно, не абсолютно) бачення події його учасниками або свідками.

Народна пам'ять вибіркова, вона фіксувала маловідомі історичні постаті чи незначні моменти із життя героїв, забуваючи при цьому добре відомих героїв. Герої-лицарі мають свій характер, вони є уособленням захисника рідної землі, християнської віри, громади від ворогів. Цей образ ввібрав в себе поведінкову модель героя того часу.

Пісня про битву під Жовтими Водами «Чи не той то хміль» (Пісня про Богдана Хмельницького) є відгуком на події 1648 р., вона має багато варіантів. У цій пісні описані конкретні історичні події та імена: битва під Жовтими Водами, подвиги і загибель Перебийноса, Нечая, втечу шляхів з України, облога Збаража тощо. Хоча у пісні і описується у кількох рядках переможний результат битви, однак з рядків відчувається гордість за козаків. У пісні «Розлилися круті бережечки» ідея патріотизму виступає в сюжет, що передається поетичним уподібненням: «Гей, щоб наша червона китайка, // Гей, гей, не злиняла, // Та щоб наша козацька слава, // Гей, гей, не пропала» [4, с. 179].

З історії України на національну пам'ять мали вплив ключові маркери, це не тільки війна 1648-1654 рр., а й визвольний рух XIX ст., переворот 1917 р, громадянська війна, голодомор, репресії, Друга світова війна. З одного боку національна пам'ять українців здатна за допомогою певних асоціацій запам'ятовувати негативні явища, як то: жертви, завоювання, поневолення, окупації, репресії, геноцид, з іншого боку ця ж сама пам'ять здатна відроджувати ритуали, свята, образи, героїв-козаків, події, що вплинули на історію України. Війни та інші негативні явища стають потужним фактором суспільної консолідації та активізують процеси творення ідентичності нації. Як ми бачимо з історичних пісень українська нація народжувалась у ході боротьби то з Польщею, то з Росією, бо в основі ідеології було покладено ідеали свободи і незалежності.

Запорізька Січ стала одним з найяскравіших прикладів згуртованості козаків, проявом суспільної самоорганізації та формування української нації, ментальності та спроба здійснити спробу утворити державу. Козацтво стало тим об'єднуючим чинником, що спромоглося в епоху імперських держав, створити організацію, яка захищала соціальні, політичні та соціокультурні інтереси народу. Пісні супроводжували козаків весь час, адже вони давали змогу полегшувати всі військові труднощі та незгоди загартувували

в бойових походах. Пісні кінця XVIII ст., пісні про зруйнування Січі у 1775 році,

та у подальші століття починають змінюватися, втрачаючи українське ментальне наповнення, хоча написані українською мовою, дуже схожі на російські історичні пісні.

У повстанських піснях знову зазвучали теми про славу козаків, про боротьбу за українську державність, про утвердження віри, про самозречення та самопожертву в ім'я ідеї. Сюжети поділяються на опис про зlodіяння окупантів, поневолення українців та про патріотів, що задумувалися про долю української землі, відновлення державності, закликали до боротьби проти ворогів та визволення народу. Дослідник повстанських пісень В. Кульчицький стверджує, що стереотип героя зумовлює виникнення теми жертвності та самозречення заради Української держави, відповідно жертвності – тему самопосвяти, а героїчного минулого і Батьківщини – виховну тематику [6, с. 71].

Україна опинилася у скрутних обставинах, репресії та голодомор знищили найталановитіших людей того часу, які могли ще говорити відкрито та відверто. Відбувся занепад громадянського життя.

Після незалежності України, поступово почався період відновлення державотворення. Новим сплеском патріотизму, гідності, самопожертви за ради справедливості і свободи стала Революція Гідності та агресія Росії. Недавні події на Майдані показали, що в Україні відроджуються ідеї козацької доби, відбувається формування української національної ідентичності та громадянського суспільства. Учасниками бурхливих подій стали різні національності – українці, грузини, вірмен, росіян, кримські татари, євреї тощо, попри всі історичні трагедії, які пережили ці нації в Україні, вони відчувають себе її невід'ємною частиною. «Продовження та інтенсифікація процесу творення громадянської української нації, – як справедливо зазначає політолог Антоніна Колодій, – діяльне окреслення національної ідеї, демонстрація впевненості у здатності створити свій проект майбутнього – це важливий наслідок Майдану, який матиме вплив на майбутнє українського народу й української держави» [5].

У цей бурхливий час саме фольклор стає тим форпостом, що здатний зберегти генетичну пам'ять народу, його віру, душу, мову, а за М. Дмитренком, – «порятунком від хвороб цивілізації» завжди була народна пісенна творчість, фольклорний арсенал культури. Усна народна нематеріальна традиційна культура завжди відігравала вирішальну роль у збереженні мови, духовності, національної ідентичності й перспективи існування [3].

Відродження фольклорних традицій в останні роки є результатом захисної реакції на глобалізацію та асиміляцію культур. Різні етнічні групи намагаються зберегти свою унікальність, хоча зазнають вплив чужої культури, світогляду. Народна пісня як і раніше займає помітне місце у соціальному середовищі, зберігаючи поетику, композицію, стилістику. Вона відіграє важливу роль у культурному житті українського суспільства. Що стосується українських історичних пісень, то вони знаходяться під загрозою зникнення, адже на даний час з'являються нові зразки цих пісень. Треба звернути увагу дослідників щодо їх збереження

та дослідження.

Завдяки українській пісенній традиції, збереження у її текстах та мелодії генетичного коду нації, самобутність етносу, вона створює підґрунтя для формування національної ідентичності та самоідентифікації, формує психоінформаційний простір.

Таким чином, будь-яка цивілізація, будь-яке суспільство і будь-який народ може існувати тільки тоді, коли вони мають ідентичність, а національної ідентичності не може бути без національних традицій, звичаїв, усної народної творчості, бо фольклор – це перша складова національної ідентичності в умовах глобалізації. Масштабні завдання, які ставлять перед собою політика і економіка, не повинні призводити до розмиття національно-культурного характеру. Якщо все-таки глобалізації вдасться розмити національно-культурний характер, то це буде означати панування лише масової культури. Фольклор допомагає національним державам, регіонам, етнічним спільнотам

можливість зберегти свою історію та ідентичність. Процеси формування національної ідентичності України, після набуття суверенності проявилися, насамперед, через відродження національних цінностей, символів, міфів, традицій, мови, історії, фольклору, які в комплексі становлять національну культурну спадщину.

Українські історичні пісні є важливим елементом народної художньої культури, що відобразив філософський, етнокультурний, фольклорний, психологічний початок українського менталітету у ракурсі історичних, суспільних подій у житті народу, держави. Історична пісня не втратила своєї домінантної суті, а у зв'язку з ростом національної самосвідомості все частіше сприймається як ціннісний поліфункціональний соціокультурний концепт, в якому людина визначає не тільки існуючу систему координат, але і своє місце і роль в цій системі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаухман М. В. Національна пам'ять та історичний досвід: відносини між двома феноменами (на прикладі Першої світової війни) Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Випуск 4. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. – 296 с.
2. Дзюба І.В. Починаємо з поваги до себе. Статті, доповіді. – К. : Просвіта, 2002. – 59 с.
3. Дмитренко М. К. Українська фольклористика: Акценти сьогодення / Розвідки, статті. – К.: Видавництво «Сталь», 2008. – 236 с.
4. Історичні пісні : збірник / Упоряд. І. Березовський [та ін.]; нотний матеріал упоряд. А. Гуменюк. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. –1067 с.
5. Колодій Антоніна. Про націєтворчу роль та історичні корені Майдану, 2014. URL : <http://political-studies.com/?p=1150>.
6. Кульчицький В. Й. Національно-виховний потенціал повстанської творчості першої половини ХХ століття / В. Й. Кульчицький // Вісник Житомирського державного університету. –2011. – Вип. 55. Педагогічні науки. – С. 71-74.
7. Попович М.В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К. : АртЕк, 1999. – 724 с.
8. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
9. Ясперс К.Т. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – М. : Полит-издат, 1991. – 527 с.

REFERENCES

1. Gauchman MV National memory and historical experience: relations between two phenomena (on the example of the First World War) National memory: socio-cultural and spiritual dimensions. National and historical memory: Zb. sciences works. –Issue 4. – К. : DP "NEC" Priorities", 2012.–296 p.
2. Dziuba IV We begin with respect to ourselves. Articles, reports. – К.: Prosvita, 2002. - 59 p.
3. Dmitrenko M.K. Ukrainian folklore: Current accent / Intelligence, articles. – К. : Publishing house "Stal", 2008. – 236 p.
4. Historical Songs: Collection/Records. I.Berezovsky [and others]; musical material arrangement. A.Gumenyuk-K.: View of the Academy of Sciences of the USSR, 1961.–1067p.
5. Colodia Antonina. About the nation-building role and historical roots of the Maidan, 2014. URL: <http://political-studies.com/?p=1150>.
6. Kulchytsky V. Y. National educational potential of insurgent creativity of the first polo-the faults of the twentieth century / V. I. Kulchytsky // Bulletin of the Zhytomyr State University. –2011. - Vip. 55. Pedagogical sciences. - P. 71-74.
7. Popovich MV Essay on the history of Ukrainian culture / M. Popovich. - К.: Artek, 1999. - 724 pp.
8. Sith Anthony D. National Identity / Anthony D. Smith. – К. : Fundamentals, 1994. – 224 pp.
9. Jaspers K.T. The meaning and purpose of the story: Per. with him – М.: Politizdat, 1991. – 527 pp.

Ffolklor in formation of national identity

L. M. Snigyrova

Abstract. The article examines the influence of the Ukrainian historical song on the formation of the national identity of Ukraine. Modern society faces the blurring of national cultures in the face of globalization, therefore research is directed at song creativity, which makes it possible to perceive it as a concept of spiritual and moral positivity as the basis of national consciousness. The historical preconditions of formation of national consciousness of Ukrainians are analyzed. The relationship between Ukrainian historical songs of the period of the liberation war of 1648-1654 with the rebel songs of the Second World War is traced.

Keywords: *folklore, national identity, historical songs, self-identification.*

Фольклор в формировании национальной идентичности

Л. М. Снигирёва

Аннотация. В статье рассматривается влияние украинской исторической песни на формирование национальной идентичности Украины. Современное общество в условиях глобализации сталкивается с размыванием национальных культур, поэтому исследования и направлено на песенное творчество, позволяющая воспринимать ее как концепт духовно-нравственной позитивности, как основу национального самосознания. Анализируются исторические предпосылки формирования национального украинского самосознания. Прослеживается взаимосвязь украинских исторических песен периода освободительной войны 1648-1654 гг. с повстанческими песнями Второй мировой войны.

Ключевые слова: *фольклор, национальная идентичность, исторические песни, самоидентификация.*